ЕКОНОМІКА

УДК. 336.722.8

Бочарніков А.П.,
кандидат економічних наук, доцент, зав. кафедрою бух. обліку та аудиту Харківського економіко-правового університету;

Бочарнікова Я.А.
Українська державна академія залізничного транспорту

Система оцінки і управління дебіторською заборгованістю

Поглиблення ринкових відносин в Україні супроводжується не тільки позитивними, але й негативними наслідками, такими як невідповідність законодавчої і нормативної бази умовам оптимального зростання ефективності окремих галузей та промислових підприємств, зростанням темпів інфляції, незадовільним фінансовим станом багатьох підприємств, діяльність яких має дуже високий фінансовий ризик, або практично наближається до банкрутства.

В цих умовах стабілізація і зростання показників фінансово-економічної діяльності можуть бути забезпечені тільки шляхом впровадження нових методів і прийомів управління своїми активами та інвестиційною політикою. Найбільш ліквідними є оборотні активи, тобто засоби покриття витрат на матеріали, заробітну плату, електроенергію і таке інше. Вони забезпечують безперервну діяльність підприємства в процесі постачання, виробництва продукції та її реалізації. Крім того, за рахунок оборотних активів також фінансуються дебітори.

Обслуговуючу функцію оборотних активів, можна розглянути як рух грошових коштів та їх трансформацію в матеріали, паливо, енергію тощо, і навпаки.

Аналіз і управління фінансовими потоками повинні базуватися на досягненні основної мети: грошові кошти, отримані в кінцевій фазі свого обороту повинні бути більше, ніж їх сума на початковій фазі. Управління оборотними активами включає в себе управління грошовими коштами, цінними паперами, товарно-матеріальними запасами та дебіторською заборгованістю.

Саме управління дебіторською заборгованістю і методи її погашення на сучасному етапі поглиблення ринкових відносин – це найважливіша і актуальна проблема забезпечення фінансової стабільності підприємства.

Основні напрямки удосконалення управління дебіторською заборгованістю розглянуто на прикладі підприємств водопостачання.

Порівняно з промисловими підприємствами, де дебіторська заборгованість практично компенсується кредиторською, на підприємствах водопостачання, які виписують рахунки один раз на місяць і надають пільгові строки сплати, виникає дефіцит оборотних коштів під незавершені розрахунки за відпущену продукцію. За останній час тенденція відстрочки платежів посилилась.

Таблиця 1

Структура дебіторської заборгованості

Показник	Питома вага в структурі оборотних активів, %
1. Оборотні активи, в т.ч.:	100
1.1. Дебіторська заборгованість, з неї:	91,5
1.1.1. Нормальна	3,6
1.1.2. Прострочена	96,4
2. Середній період погашення, днів	176

Аналіз фактичних даних підприємств водопостачання показав, що перехідна сума дебіторської заборгованості за 2000-2003 роки є більшою за обсяг реалізації і має тенденцію зростання. Ця обставина негативно вплинула на виробництво, розрахунки з бюджетом, постачальниками тощо.

Таким чином, ця ситуація значно погіршила фінансовий стан підприємства і його ліквідність.

На рівень дебіторської заборгованості впливають як об’єктивні (пов’язані з політичною, економічною і екологічною ситуацією в державі), так і суб’єктивні (які залежать від кредитної політики підприємства, методів роботи з дебіторами тощо) фактори. В цих умовах необхідно розробити і впровадити спеціальну програму погашення дебіторської заборгованості, для розробки якої необхідно зробити оцінку і аналіз впливу переважно суб’єктивних факторів.

Аналіз і управління дебіторською заборгованістю має особливе значення в період нестабільної економіки, коли така іммобілізація грошових коштів, як найбільш ліквідної частки оборотних активів, стає особливо загрозливою для фінансового стану підприємства, тому що спричиняє прямі збитки.

Щодо оцінки та аналізу, то дебіторська заборгованість досліджується за такими основними напрямками:

– структура оборотних активів і питома вага дебіторської заборгованості в загальній сумі оборотних активів;

– середній період погашення дебіторської заборгованості;

– структура дебіторської заборгованості (фізичні та юридичні особи);

– склад дебіторської заборгованості (нормальна, прострочена та безнадійна);

– повернення коштів нормальної дебіторської заборгованості.

У відповідності до даних таблиці 1 може бути сформульований такий висновок: дебіторська заборгованість в структурі активів підприємства складає 91,5 %, нормальна дебіторська заборгованість – 3,6 %, прострочена – 96,4 %, середній період погашення заборгованості 176 днів. Специфікою підприємств водопостачання є реалізація ними своєї продукції споживачам з оплатою, яка проводиться після отримання даної продукції, тому значну частину оборотних засобів (більше 90 %) складають кошти в розрахунках.

Звертає на себе увагу ще й та особливість, що на цих підприємствах має місце велика питома вага простроченої заборгованості в загальній її сумі, тобто минає багато часу від виникнення заборгованості до її погашення. Ця обставина дуже негативно впливає на фінансовий стан підприємства: знижується платоспроможність та ліквідність підприємства, зростає кредиторська заборгованість, тому що підприємство змушене користуватися банківськими кредитами.

З метою управління та контролю за грошовими потоками на підприємстві необхідно розробити систему управління дебіторською заборгованістю, яка б була основною складовою частиною загальної політики управління оборотними активами.

Розробка і ефективне функціонування системи управління дебіторською заборгованістю передбачає послідовне рішення завдань, які наведені на рис. 1.

Рис. 1. Система управління дебіторською заборгованістю підприємства

У багатьох випадках, коли фінансовий стан підприємства оцінюється як кризовий, то вплив дебіторської заборгованості (особливо простроченої) занадто великий. У зв'язку з цим проблема погашення такої заборгованості, визначення оптимального розміру коштів, які відволікаються на таку заборгованість, розробка системи управління є достатньо важливою та потребує глибоко аналізу. Поряд з цим, розвиток ринкових відносин в Україні дає змогу використовувати нові форми і методи компенсації дебіторської заборгованості – це, перш за все, її рефінансування (або реструктуризація), тобто переведення в інші форми оборотних активів підприємства (грошові активи, цінні папери тощо).

Основними формами рефінансування є: факторинг, використання векселів, форфейтинг, залучення позикового капіталу.

Факторинг є операцією з рефінансування дебіторської заборгованості по розрахунках з покупцями продукції. Ці операції здійснюють спеціалізовані установи (факторингові компанії або банки), які мають відповідний дозвіл (ліцензію) на проведення таких операцій. Основний принцип полягає в тому, що підприємство-продавець надає фактор-банку право одержання грошових коштів по платіжних документах за відпущену продукцію. Принципову схему факторингових операцій наведено на рис. 2.

Рис. 2. Схема факторингової операції

При проведенні цієї операції можливі два варіанти: в першому передбачається, що підприємство-продавець передає фактор-банку платіжні документи і одержує від нього суму, яка вказана в цих документах. Що стосується другого варіанту, то в цьому випадку

фактор-банк в строк, не більший за три дні, відшкодовує підприємцю-продавцю 70-90 % суми, вказаної в цих платіжних документах. Після одержання від покупця коштів банк перераховує ту суму, яка залишилась і, таким чином, ліквідує свою заборгованість перед підприємством-продавцем. За здійснення такої операції підприємство-продавець здійснює відповідну оплату банку.

Факторингові операції мають ризиковий характер і тому фактор-банк диференційовано підходить до покупця продукції, враховуючи його платоспроможність і основні показники фінансової стабільності.

Другим напрямком ліквідації негативного впливу дебіторської заборгованості на фінансову стабільність підприємства є використання векселів, що дозволяє перевести дебіторську заборгованість в грошові кошти. Вексель за своєю економічною природою виконує функцію кредитних коштів і засобу платежу, а як цінний папір сам є об'єктом різних операцій (купівлі-продажу, залогу тощо). Векселі поділяються на казначейські та комерційні. Казначейські – це короткострокові боргові зобов'язання, які дають право його власнику одержати вказану у векселі суму в період його погашення. Строк дії казначейських векселів складає, як правило, 3, 6 або 12 місяців.

Казначейські векселі видаються за рахунок фінансування витрат державного бюджету (за винятком витрат на оплату праці та інших грошових виплат населенню) за згодою відповідного одержувача коштів з державного бюджету.

Векселедавцем і платником по казначейських векселях, які випущені в розрахунок фінансування витрат державного бюджету, виступає Головне управління Державного казначейства, яке щомісячно публікує інформацію про умови випуску і погашення казначейських векселів.

Комерційні векселі і їх функціонування пов'язані з операціями банку по їх випуску в обіг і оцінюються за сумами, строками погашення і рівнем ліквідності.

Що стосується економічної доцільності використання векселів, то слід підкреслити наступне: чим більше номінальна вартість векселя, тим більший дисконт отримує банк. Однак, зменшення строку оплати зменшує також і дисконт, який одержує банк.

Перед тим, як прийняти рішення про рефінансування дебіторської заборгованості, необхідно:

1. Порівняти обсяг рефінансування з розміром доходу від використання активів, які відволікаються.

2. Розрахувати збитки від інфляції, оскільки їх сума може перевищувати економічну доцільність рефінансування.

3. Визначитись з можливістю покриття позиковими коштами дефіциту оборотних активів внаслідок відстрочки платежу з боку покупця.

На сучасному етапі економічного розвитку промислових підприємств важливим завданням є розробка і впровадження ефективної системи управління дебіторською заборгованістю, яка значною мірою впливає на фінансовий стан.

Для підприємств водопостачання ця проблема є найбільш актуальною, оскільки в загальній сумі оборотних активів дебіторська заборгованість складає більше ніж 90 %. Крім того, інвестори, які спроможні профінансувати підприємство звертають особливу увагу на ефективність системи управління дебіторською заборгованістю.

Підприємства водопостачання – це важлива галузь життєзабезпечення, від продукції якої залежить життя людей та їх добробут. Тому держава зобов'язана забезпечувати і контролювати надійну роботу цих підприємств з тим, щоб своєчасно і в повному обсязі фінансувати споживачів води, якими є державні підприємства і установи бюджетної сфери. Якщо держава неспроможна своєчасно і повністю розраховуватись з підприємствами водопостачання за послуги, які вони надають державним підприємствам, то треба розробити відповідний механізм оподаткування, який би враховував реальну оплату цих підприємств і конкретні періоди сплати податків у відповідності до строків асигнування з бюджету.

Таким чином, запропоновані заходи дозволять оздоровити фінансовий стан підприємств водопостачання, що, в свою чергу, забезпечить необхідний баланс інтересів виробника, держави і споживачів продукції.